

Mérföldkövek az EISZ Nemzeti Program közelmúltjából

A 2020. év fontos mérföldkő az EISZ Nemzeti Program történetében. Idén tudjuk első ízben összegezni az átmeneti szerződések által lehetővé vált hazai **open access átállás** mértékét. Az elmúlt öt évben a nemzeti konzorcium történetében végbement változások dokumentálása és vizsgálata lehetőséget ad a formálódó tendenciák feltérképezésére, és arra is, hogy megpróbáljuk definiálni, milyen a magyar konzorciumi modell.

Ennek részletes bemutatása előtt azonban álljon itt egy rövid szakmai összefoglalója az idei első fél-évnek:

A 2020. év soha nem tapasztalt kihívások elé állította az EISZ tagságát és a Titkárságot egyaránt. A koronavírus világjárvány idején még inkább felértékelődtek az otthonunkból is elérhető online szakirodalmi forrásokot zökkenőmentesen biztosító elektronikus adatbázisok. Az új generációs kiadói szerződések révén a hazai kutatói közösség tagjai a karantén idején hozzáfértek a friss szakirodalomhoz, és benyújthatták kézirataikat a magasan jegyzett tudományos folyóiratok szerkesztőinek – a tanulmányok nyílt hozzáférésű közzététele folyamatosan adott volt. Számos tudományos kiadó tette ideiglenesen szabadon hozzáférhetővé kiadványait a korlátozások alatt. Az EISZ Titkárság munkatársai igyekeztek lépést tartani a hirtelen megváltozott felhasználói igényekkel. Honlapunkon új menüpontot hoztunk létre: rendszeresen frissülő gyűjteményt a koronavírus-járvány idején szabadon hozzáférhető online szakirodalmi forrásokról és az adatbázis-használatot segítő online tréningekről. A gyűjteményt a veszélyhelyzet ideje során több mint 40 ezer alkalommal tekintették meg a felhasználók.

Az otthoni hozzáférés iránti igény megnövekedése a nemzetközi és hazai kiadók, illetve az EISZ tagintézményei is igyekeztek gyorsan reagálni. Újabb tagintézmények és nemzetközi kiadók csatlakoztak a hazai edulD-föderációhoz, illetve a föderáció eddigi intézményei is intenzívebben vették

igénybe a tagság nyújtotta előnyöket. A kiadók igyekeztek az eddigi bevett gyakorlatok mellett új, alternatív megoldásokat biztosítani a kisebb intézmények számára a távoli hozzáférés támogatására. A kiadók sok esetben újabb tartalmakat: folyóiratokat, egyetemi tankönyveket nyitottak meg a konzorciumi tagintézmények számára. Ezeknek a módszereknek az elsajátítása és az újonnan hozzáférhető tartalmak népszerűsítése nagyban segítette az online tanrendet és kutatást – és jelentős feladatot rótt az intézményi könyvtárosokra és az EISZ Titkárság munkatársaira.

Ugyanakkor sajnos nem tudtunk minden váratlan helyzetre előzetesen felkészülni és felkészíteni a tagintézményeket. Az elmúlt hónapokban a koronavírus-járvány világszintű gazdasági-pénzügyi hatásai a kezelt tartalomlicencket is jelentősen érintették. Az előre tervezettnél nagyságrendekkel nagyobb mértékű árfolyamváltozások hatásai miatt az EISZ Nemzeti Program éves költségvetésében olyan jelentős **forráshiány** keletkezett, amely a szolgáltatások megszokott színvonal melletti ellátását ellehetetleníti az EISZ Titkárság részéről.

A hiányzó pénzügyi forrás 40%-át a központi költségvetést biztosító Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal pótolta ki. A fennmaradó 60% többletbefizetést az ITM felsőoktatásért felelős állami titkárságának koordinációja mellett a felsőoktatási intézményektől és az ELKH kutatóintézeti hálózattól, mint legnagyobb felhasználó és publikáló intézmény-csoportoktól kaptuk meg. A fenntartó hatóságok szerint az EISZ program nemzeti licencek vásárlásával a hazai tudomány fejlődéséhez és KFI rendszer működtetéséhez nagymértékben járul hozzá. Ezen túlmenően az EISZ Titkársága az elmúlt években számos olyan open access megállapodást kötött, amelyek segítségével jelentős mennyiségű forrást takaríthatott meg a hazai felsőoktatás, a kutatóintézetek és a teljes kutatói közösség.

Ezúton is szeretnénk megköszönni az EISZ tagintézményektől érkezett támogatást, a pénzügyi segítségen túl a megértést, minden bizta-

tást és jó szót, ami sokat jelentett csapatunknak és nagyban hozzájárult a konszolidáció sikeres lebonyolításához!

Tekintettel a sajátos körülményekre, előre tervezett rendezvényeink is elmaradtak. Az adatbázis-használati, illetve a „How To Publish?” típusú tréningeket sikerült **webináriumok** formájában megtartani, amelyek közül néhány magas látogatottságú alkalom megmutatta, milyen nagy szakmai igény van az ilyen típusú felhasználóképzésre.

Azonban a **határon túli magyar intézmények** bevonását célzó projektünk májusra tervezett konferenciája is elmaradt. Az NKFI Hivatal által biztosított céltámogatás segítségével több mint 30 határainkon túli magyar felsőoktatási intézmény, kutatóhely és közgyűjtemény számára tudunk biztosítani jó minőségű, kurrens magyar nyelvű online szakirodalmi forrásokat.

Úgy gondoltuk, hogy egy átfogó tanulmánykötet és tájékoztató kiadvány, amely papíralapon és elektronikus formátumban open access is megjelenik, hatékonyan helyettesítheti a személyes találkozásokat, ugyanakkor méltó megemlékezés lehet a határon túli intézmények hazai tudományos programokba való bevonásáról éppen a Trianon emlékévkében. A kötet szerkesztője *dr. Lencsés Ákos* főkönyvtáros, az EISZ Titkárság osztályvezetője, a megvalósítók az EISZ Titkárság munkatársai. A kötet várhatóan szeptemberben jelenik meg.

Örömmel tájékoztatjuk az EISZ tagintézményeket, hogy a **Compass+** hároméves fejlesztése is a végéhez érkezett. Az augusztus elején tartandó szakmai napon kezdődik meg az új platform éles tesztelése, egyelőre az EISZ koordinátorok egy szűkebb körével. Az ő visszajelzéseik alapján zajlik majd a rendszer finomhangolása, mielőtt a teljes tagság rendelkezésére bocsátjuk.

De mi is Compass+? Miben különbözik a már jól ismert Compass keresőfelülettől?

Az immár negyedik éve elérhető Compass adatbázis egy elektronikus katalógus: a hazai felsőoktatási intézmények és kutatóközpontok által nemzeti licenc vagy egyéni előfizetés keretében beszerzett elektronikus tudományos tartalmak, illetve saját fejlesztésű adatbázisok keresőfelülete, más néven lelőhely-adatbázisa. Az adatbázis fejlesztése 2017-ben valósult meg az NKFIH támogatásával. Létrehozása, karbantartása és folyamatos működtetése az EISZ Titkárság saját inhouse fejlesztése.

A Compass+ projekt célja egy olyan interaktív platform létrehozása, amely az EISZ rendelkezésére álló adattömeg alapján felhasználóbarát, hatékony és testre szabható interaktív felületen keresztül segíti az eligazodást úgy az EISZ tagintézmények, mint a kutatói közösség tagjai és a döntéshozók számára az intézményi teljesítménymérés és -értékelés, valamint rangsorolás területén. Továbbá a nemzeti licenc előfizetés keretében elérhető tudományometriai adatbázisok és szoftverek minél hatékonyabb és szakszerűbb felhasználása, valamint az elektronikus tudományos tartalmak vonatkozásában adatalapú intézményi döntések meghozása érdekében.

A rendszer fő felhasználói elsősorban tudományometriai szakemberek, adatelemzők, könyvtárosok, intézményi EISZ adminisztrátorok és intézményvezetők lesznek. Az adminisztrátorok regisztráció után azonosítással tudják használni a rendszert. A zárt felület mellett a Compass+ szabadon hozzáférhető felületén bárki számára elérhető magas szintű adatokat is szolgáltat a használati statisztikáról, tudományos kibocsátásról és a tudományos kibocsátás méréséhez szolgáló módszerekről.

Az új fejlesztés 5 fő funkcionalitása: kollektívmenedzsment, adatbázisok átfedései, használati statisztika, tudományos kibocsátás, illetve az open access költségek nyilvántartása, egyfajta megtérülési mutatóval.

Terveink szerint az új platform októbertől áll majd az EISZ tagintézmények rendelkezésére, a fejlesztés szakmai koordinátora Sütő Péter könyvtáros kollégánk.

Open Access publikálás APC számla nélkül: az átmeneti szerződések tapasztalatairól

Az open access átállásra számos elképzelés született a 2002-ben megfogalmazott Budapest Open Access Kezdeményezés óta. A kevésbé eredményes első másfél évtized után az elmúlt években felgyorsultak az események, a kutatással foglalkozó szervezetek és az őket képviselő konzorciumok egyre erőteljesebben és eredményesebben érvényesítik az open access elvet a kiadókkal kötött megállapodásokban. Ehhez jelentős támogatást nyújtanak a szakmai állásfoglalások, mint a 2017-es OA2020 kezdeményezés vagy a 2018-ban megjelent Plan S irányelvek.

Magyarországon sem állt rendelkezésre egységes kép arról, hogy mennyit költenek a kutatók és az

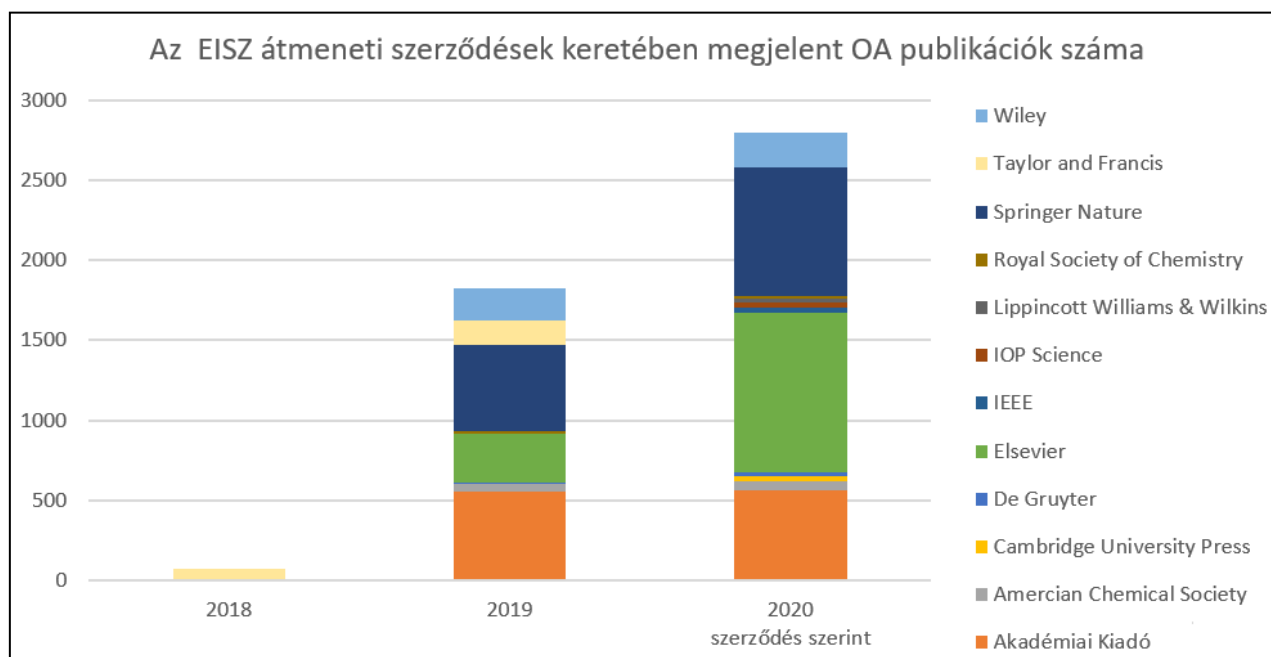
intézmények a publikálásra. Jellemző volt, hogy a repozitóriumok által biztosított green open access mellett csak eseti jelleggel rendelkezett egy-egy egyetem és kutatóintézet kiadói open access tagsággal, amely bizonyos mértékű APC kedvezményt biztosított. Azonban országos rálátás és összefogás hiányában ez nem eredményezett jelentős előrelépést.

Az open access-re való áttérés 2018-ban lépett új szintre Magyarországon, az első konzorciumi szintű átmeneti open access szerződések megkötésével. Az első évben két ilyen szerződésre került sor (a De Gruyter és a Taylor and Francis kiadókkal), majd ezek tapasztalatait felhasználva más kiadókkal is eredményes tárgyalásokat sikerült folytatni konzorciumi szinten, ami a hazai egyetemek és kutatóintézetek széles köre előtt nyitotta meg a további költségektől mentes open access publikálás lehetőségét. Ez a hazai folyamat jól illeszkedett a nemzetközi trendek élvonalába, hiszen Magyarországon az elsők között sikerült például a világ legnagyobb kiadójával, az Elsevierrel is ilyen jellegű szerződést kötni 2019-ben.

Az átmeneti open access szerződések (más néven read & publish, offset, transitional megállapodások) azért jelentenek jelentős előrelépést az open access világ elérése felé, mert egy szerződés keretében kezelik az előfizetési díjakat és az open access cikkek publikálási költségét (APC díj). Ez lehetővé teszi, hogy az open access cikkek számának és ezáltal az APC hozzájárulások értékének növekedésével arányosan az előfizetési díjak csökkenjenek. Hosszú távon elősegíti a költségsemleges átállást az előfizetési modellről a teljesen open access modellre a Plan S elveivel összhangban.

A konzorciumi open access megállapodásoknak köszönhetően egy országos rendszer alakul ki, így a hazai kutatásfinanszírozó szervezetek és a döntéshozók rálátnak az országos költségekre, amelyek korábban nem voltak átláthatók.

További hozzáadott értéke ezeknek a megállapodásoknak, hogy az open access publikáláshoz kapcsolódó adminisztrációs terhek (például APC számlák kezelése) nagy része lekerül a szerzők válláról.

A 2020-as évre az EISZ 11 átmeneti open access szerződést kötött konzorciumi szinten az alábbi kiadókkal.

Kiadó	Jogosult folyóiratok	Publikálható cikkek száma
Akadémiai Kiadó	hibrid és gold OA folyóiratok	korlátlan számú
American Chemical Society	hibrid és gold OA folyóiratok	61
Cambridge University Press	hibrid folyóiratok	30
De Gruyter	hibrid és gold OA folyóiratok	22
Elsevier	2 000 hibrid és gold OA folyóirat	1 000
IEEE	hibrid és gold OA folyóiratok	30
IOP Science	hibrid és gold OA folyóiratok	34
Lippincott Williams & Wilkins	az előfizetett folyóiratok	20
Royal Society of Chemistry	hibrid folyóiratok	korlátlan számú
Springer Nature	hibrid és gold OA folyóiratok	804
Wiley	hibrid és gold OA folyóiratok	216

A szerződéseknek köszönhetően az adott konzorciumban résztvevő intézmények kutatói levelező-szerzőként intézményi APC költség megfizetése nélkül publikálhatják elfogadott cikkeiket open access módon. A cikkek Creative Commons CC-BY vagy CC-BY-NC-ND licenccel jelennek meg.

A jogosult cikkek azonosítása a kiadók többségénél automatikusan történik a levelező szerző affiliációja és e-mail-címe alapján.

A részletes feltételek (résztvevő intézmények, jogosult folyóiratok listája, szerzői útmutató stb.) megtalálhatók az EISZ Open Access oldalán.

Eredmények

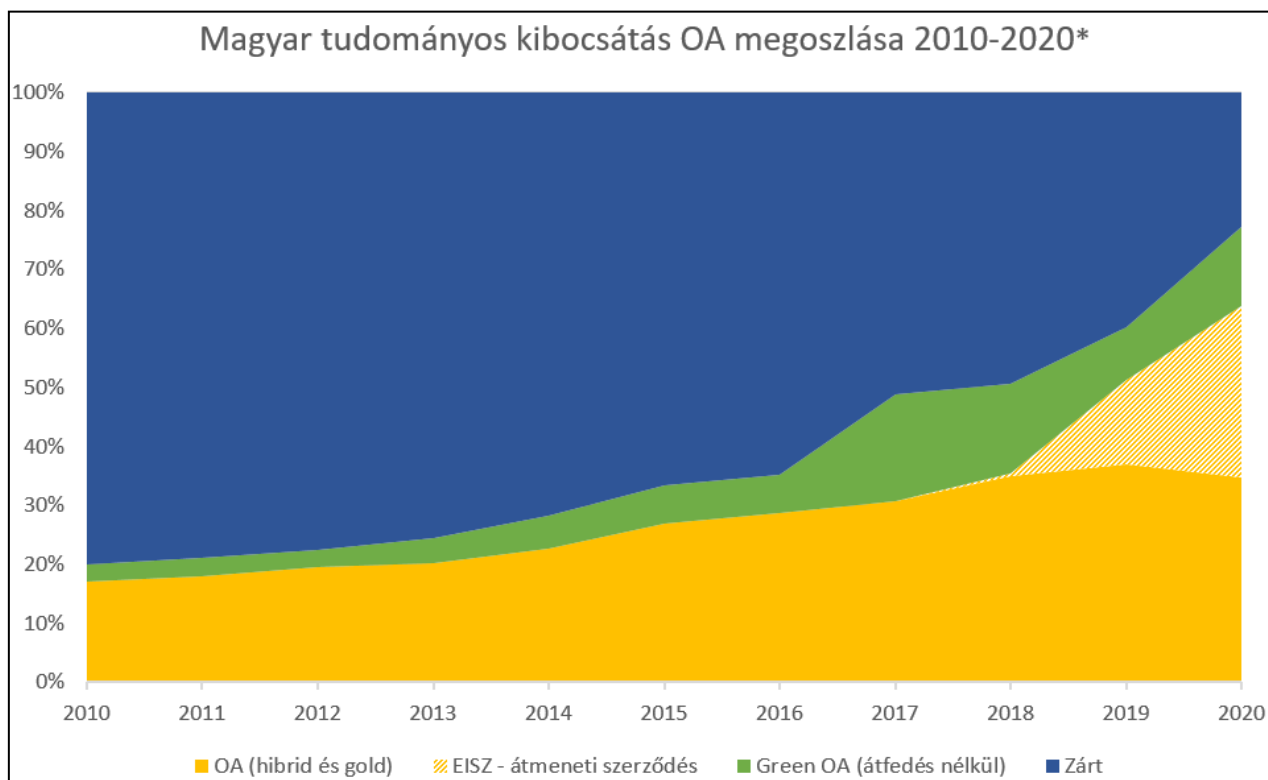
Az EISZ átmeneti szerződéseinek keretében open access megjelent cikkek száma ugrásszerű növekedést mutat az új típusú szerződések megjelenése óta. A megállapodások az idei évben már 2 800 cikk open access publikálását teszik lehetővé országos szinten. **Ez a szám önmagában átlépi a magyar levelező szerzők éves várható nemzetközi publikációs kibocsátásának negyedét.** Azon túl, hogy mindez jelentősen növeli a magyar tudomány nemzetközi láthatóságát, egyúttal várhatóan 1,9 milliárd forint értékű publikációs költséget spórol meg a hazai kutatói szféra és felsőoktatási intézmények számára.

Az átmeneti szerződések hatása a hazai publikációs kibocsátás belső arányain jól nyomon követhető: a nyílt hozzáférésű cikkek aránya 2020-ban várhatóan át fogják lépni a 75%-ot és egyre jelentősebb mértékben többségbe kerülnek az előfizetés mögött elérhető cikkekhez képest.

Az átmeneti szerződések sikere részben annak köszönhető, hogy az open access publikálási lehetőség vonzóbbá teszi a konzorciumhoz való csatlakozást a kutatásintenzív intézmények számára. Az újabb intézmények bevonása pedig még stabillabbá teszi az adott konzorciumot. Sőt, az átmeneti szerződés megkötésének lehetősége olyan konzorcium megalakítását is lehetővé tette 2020-ban, amely adatbázisra évek óta nem sikerült konzorciumot formálni a hagyományos, előfizetési modellben, mint az IEEE esetében.

Az intézmények szélesebb körű bevonása magában hordozza a kutatóközösség szélesebb körű bevonását is. Számos olyan kutatónak jelent meg nyílt hozzáféréssel publikációja, akinek cikkei korábban csak előfizetési modellben voltak hozzáférhetők.

A megállapodások bővülésével – amellet, hogy a legnagyobb presztízsű kiadóknál való költségmentes open access publikálás lehetősége nyílt meg a hazai kutatóközösség előtt – a tudományterületi lefedettség is teljesebbé vált.

(A kimutatás a Web of Science adatai alapján készült.)

Gyakorlati tapasztalatok

Az átmeneti szerződések keretében való publikálás folyamatában a kiadók igyekeznek minél kisebb mértékben eltérni a hagyományos publikálási folyamatoktól, segítve ezzel a szerzők munkáját. A szerzők számára a cikkbeküldés az esetek többségében semmit nem változik, és a szerződések természetesen a lektorálási folyamatra sincsenek semmilyen hatással.

Az átmeneti szerződés keretében való APC-mentes open access publikálás jogosultságának azonosítása a cikk elfogadása után történik meg.

A jogosultsághoz szükséges feltételek: a cikk levelező szerzője az adott konzorciumban résztvevő intézménynél affiliációval rendelkezzen, a cikk olyan folyóiratban jelenjen meg, amely az adott szerződés hatálya alá tartozik a cikk elfogadásakor. Egyetlen kivétel az Elsevier, ahol a cikk beküldése az irányadó.

A kiadók többségénél az azonosítás egy automatizált lépés, amihez a cikk levelezőszerzőjének affiliációját és a cikkbeküldő rendszerben regisztrált e-mail-címét használják. Ezért különösen fontos, hogy az affiliációnál a szerző az anyaintéz-

mény nevét helyesen adja meg, illetve válassza ki a legördülő menüből, valamint az is, hogy az intézményi e-mail-címét használja a cikkbeküldés során.

A cikk azonosítása után a cikk licencelése következik, ami eltérő lesz open access, vagy hagyományos publikálás esetén. A cikkazonosítás hatékonysága az egyes kiadóknál sajnos eltérő, ezért mindenképpen érdemes a szerzőnek figyelmesen kezelni ezt a lépést. Amennyiben a szerző rendelkezéssel tapasztal, például nem az útmutatónak megfelelő licenc űrlapot ajánlja fel számára a kiadó, akkor mindenképpen forduljon az intézményének könyvtárához vagy az EISZ Titkársághoz, hogy ne essen el az APC-mentes open access publikálás lehetőségétől.

Előfordul, hogy a kutatók számára csak a cikk megjelenése után derül ki, hogy nyílt hozzáféréssel is megjelentethették volna a publikációjukat. Ilyen esetben a kiadók többsége nyitott arra, hogy szerződés időtartamán belül visszamenőlegesen is érvényesítésre kerüljön az APC-mentes open access megjelenés.

Az EISZ célja a kiadókkal, a könyvtárosokkal és a szerzőkkel együttműködve, hogy a publikálási

TMT 67. évf. 2020. 7–8. sz.

folyamat hatékonysága tovább javuljon, és lehetőleg minden, az átmeneti szerződések keretében jogosult cikk nyílt hozzáféréssel jelenjen meg a hazai kutatóközösség eredményességének támogatására.

A még teljesebb átállás sikerének érdekében kérjük az EISZ tagintézmények és szolgáltató partnereink további együttműködését és támogatását!

Az EISZ Titkárság munkatársai: Urbán Katalin, Lencsés Ákos, Sütő Péter, Dániel Ágnes, Ujházi-Patrus Orsolya, Faragó Dániel.

Written on 2020. július 14.

Forrás: <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/388-merfoldkovek-az-eisz-nemzeti-program-kozelmultjabol.html>

Válogatta: Berke Barnabásné